

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.4

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i3\(32\).594](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i3(32).594)*П. Д. Гуйван**orcid.org/0000-0003-3058-4767**кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
професор**Полтавського інституту бізнесу*

УЧАСНИКИ ВІДНОСИН ЩОДО ВІЛЬНОГО ВИРАЖЕННЯ СВОЇХ ІДЕЙ, ПОГЛЯДІВ ТА ДУМОК

Серед основних принципів ЄСПЛ у сфері свободи вираження поглядів і права на доступ до інформації слід назвати той, що свобода слова насамперед виявляється у забезпеченні незалежної, об'єктивної та виваженої інформаційної діяльності ЗМІ. Вони не лише виконують свою головну функцію, поширюючи публічно правдиві відомості та погляди, але і реалізують у подібний спосіб право суспільства на доступ до них.

Свобода преси надає громадськості один із найкращих засобів отримання інформації, формування ідей та ставлення до політичних лідерів. Свобода політичних дебатів перебуває в самому центрі побудови демократичного суспільства, що наскрізь пронизує конвенцію.

Межа допустимої критики щодо такої публічної особи як політик є ширшою, ніж щодо приватної особи. На відміну від останнього, перший неминуче та свідомо йде на те, щоб усі його слова та вчинки були об'єктом пильної уваги з боку журналістів та широкого загалу, тому має виявляти більшу толерантність [1]. Тому саме через висвітлення політичних, соціальних та економічних подій, їхню критичну оцінку, іноді досить жорстку, преса відіграє свою роль «вартового пса демократії». В українському, як і в усіх демократичних суспільствах, свобода думки й слова має ґрунтуватися на системі гарантій, завдяки яким стає можливим їх безперешкодне здійснення та захист від незаконних загроз і посягань.

У літературі проблематика правового забезпечення стабільності, відкритості та доступності обороту інформації, а також вивчення юридичних механізмів здійснення права особи на вільне вираження своїх думок неодноразово висвітлювалися в науковій літературі.

Можемо згадати праці вчених В.Я. Тацій, А.Ю. Олійник, Т.М. Слінько, В.В. Речицького, М.Є. Жагліна, В.В. Середюк, С.В. Шевчук, В.С. Цимбалюк, Ю.М. Тодика, П.М. Рабінович, З.О. Кукіна та інших. У цих роботах головна увага була зосереджена на теоретичному обґрунтуванні

та нормативно-правовому врегулюванні питання необхідності вільного доступу кожної особи, яка має публічний чи приватний, пов'язаний із суспільним, інтерес, до відповідних мас-медіа.

Малодослідженою залишається проблематика правового застосування механізмів участі у процесі висвітлення особистих ідей та думок з боку інших суб'єктів, які є дотичними до свободи слова і преси. Підлягає детальнішому з'ясуванню співвідношення зазначених юридичних конструкцій, визначення пріоритетів у їхньому застосуванні та напрацювання в українській законодавчій системі та правозастосовній практиці конкретних чинників, які визначають публічний чи приватний характер відповідного оприлюднення.

Метою статті є дослідження та аналіз різних практичних ситуацій, що стосуються питання дотримання критеріїв пропорційності втручання владних структур у свободу вираження, що може призвести до незаконного обмеження прав людини у коментованій сфері.

Право на вільне вираження особистих думок і переконань, що є невід'ємним елементом інформаційного права особи, очевидно, є не тільки політичним правом громадянина, а й природним особистим правом. Саме тому право на інформацію як таке, що забезпечує право на свободу думки, притаманне людині як представнику людської спільноти (від народження), а не лише в контексті участі у політичному житті країни.

Таку позицію займає і Європейський суд з прав людини, за якою право на інформацію кожен може реалізовувати незалежно від мети: чи то приватна користь, чи політична пропаганда, чи релігійна діяльність тощо. Усе це – елементи права на самовираження людини [2, с. 157]. При цьому преса не повинна виходити за певні межі, особливо щодо репутації та прав інших осіб. Журналісти мають діяти добросовісно з метою надання точної та надійної інформації відповідно до кодексу журналіста.

Важливо, що у здійсненні можливості публічно висловити свою позицію та ідеї беруть участь

не лише працівники засобів масової інформації та журналісти. Скажімо, об'єднання громадянського суспільства, чії функції схожі з роллю преси, також отримують надійний захист конвенційної ст. 10. Такий підхід застосовується й до осіб, які залучаються до участі у публічних обговореннях.

У демократичному суспільстві навіть маленькі групи активістів, як і журналісти та мас-медіа, повинні мати можливість здійснювати свою діяльність ефективно. Існує значний громадський інтерес до того, щоб дати можливість таким групам чи індивідам долучатися до громадського (публічного) обговорення шляхом розповсюдження інформації та ідей із питань, що становлять загальний публічний інтерес (здоров'я, охорона довкілля).

Також немає різниці, хто саме здійснює обмеження прав особи на висловлювання думки, передбачені ч. 2 ст. 10, – компетентний орган держави чи недержавна структура. У разі, коли оскаржуване обмеження виходить від останніх суб'єктів, Європейський Суд зосереджується на аналізі позитивного зобов'язання щодо захисту прав особи, встановлених конвенцією, від зазіхань інших осіб. Він бере до уваги низку факторів при проведенні оцінки, включаючи характер порушеного права і його важливість для заявника; значимість конкуруючих інтересів; будь-які суспільно значимі елементи; доступність альтернативних засобів отримання або передачі інформації і характер та обсяг обмежень [3, п. 41–49].

Показовою є справа «Фуентес Бобо проти Іспанії», розглянута ЄСПЛ. Бернардо Фуентес Бобо був продюсером, зайнятим у телевізійній станції TVE. Він написав статтю у щоденній газеті, в якій критикував керівництво компанії, за що його було відсторонено спочатку на 16 днів, а потім – на 60 днів. Оскаржуючи цю дію, заявник з'явився у двох радіопрограмах, де продовжував критикувати дії TVE, використовуючи слова, які керівники TVE вважали образливими. Це призвело до його звільнення. Вищий суд Мадрида визнав, що заяви Бобо справді були образливими, а звільнення таким, що відповідає національному законодавству про працю Іспанії.

Звертаючись до ЄСПЛ, Фуентес Бобо стверджував, що його звільнення є втручанням, яке не підпадає під значення необхідного, як вказано у ст. 10 ЄСПЛ. Він стверджував, що його поява на радіо була частиною широкої публічної дискусії щодо безправного управління громадським телебаченням і була наслідком зацікавленості статтею, яку він опублікував у газеті. Тому заяви, що транслюються по радіо, були частиною загального контексту, який не слід розділяти.

Він стверджував, що слова, які використовуються під час радіопередачі, є частиною динаміки прямої розмовної радіопрограми і не можуть ні в значенні, ні в тоні вживатися та розглядатися як

образи. Фуентес Бобо зазначав, що трудові відносини не можуть зменшити сферу права працівників на свободу вираження поглядів просто тому, що їх вираження спрямоване проти роботодавця.

Іспанський уряд стверджував, що як державний орган його не можна вважати винним у неналежному втручанні у свободу вираження поглядів Фуентеса Бобо, оскільки TVE була компанією за приватним законодавством, тому Іспанія ні в якому разі не несе відповідальності за його звільнення. Держава також наполягала на тому, що вітчизняні суди правильно визнали заяви, зроблені заявником, образами, виправдовуючи звільнення як санкцію. Іспанія також стверджувала, що згідно з власною прецедентною практикою ЄСПЛ держави мають широкий розсуд в оцінці ступеня образливих висловлювань, і ЄСПЛ не може захистити приватне право під виглядом свободи вираження поглядів.

ЄСПЛ вирішив, що він буде враховувати висловлювання Фуентеса Бобо в контексті, в якому вони були зроблені під час прямих радіопередач, у яких не було можливості переформулювати, удосконалити чи відкликати його зауваження до їх оприлюднення. ЄСПЛ також погодився з Конституційним судом Іспанії, що прийняття, схвалення та використання термінів і слів Фуентеса Бобо проти лідерів TVE, наприклад, називання їх «п'явками», може вважатися образливим і виправдовуватиме стягнення в частині ст. 10 ЄСПЛ.

При розгляді справи по суті суд визнав, що втручання було «передбачено законом» і переслідувало законну мету – «захист репутації або прав інших осіб». Таким чином, втручання виконало дві умови, необхідні для застосування, яке було виправдане ст. 10. За позицією ЄСПЛ визначальною є третя умова, яка вимагає, щоб втручання було «необхідним у демократичному суспільстві». Суд нагадав, що ст. 10 застосовується не лише до відносин роботодавець-працівник, коли вони регулюються публічним законодавством, але і коли ці відносини регулюються приватним правом.

Крім того, ЄСПЛ додав, що в деяких випадках держава має позитивний обов'язок захищати право на свободу вираження поглядів від порушень навіть від приватних осіб. При здійсненні наглядової юрисдикції повинно враховуватися втручання у світлі всієї справи, включаючи зміст зауважень і контекст, в якому вони були зроблені, щоб визначити, чи втручання було «пропорційним законним цілям, що переслідувалися» та чи є причини, які національні органи виправдовують, «релевантними та достатніми». Для цього ЄСПЛ повинен був визнати, що національні органи провели прийнятну оцінку фактів і застосовували стандарти відповідно до принципів, передбачених ст. 10.

У своєму рішенні суд погодився, що Фуентес Бобо, безумовно, використав грубі зауваження,

правильно віднесені національними судами до категорії образливих, але також зазначив, що ці спостереження спочатку були використані радіоведучими і що Фуентес Бобо просто підтвердив їх як частину швидкого і мимовільного обміну коментарями між собою та радіоведучими. ЄСПЛ вважає, що зауваження були викликані коментарями та ціннісними судженнями, виданими радіоведучими, а не Фуентесом Бобо. Більше того, TVE та особи, які, очевидно, постраждали від образливих зауважень, не брали участі в жодних юридичних діях за наклеп чи образи проти Фуентеса Бобо, радіостанції чи радіоведучих.

Тому покарання у вигляді розірвання трудового договору без компенсації було надзвичайною суворою, адже можна було застосувати більш легші відповідні дисциплінарні санкції. Загалом ЄСПЛ не знайшов розумного співвідношення пропорційності між санкцією та законною метою, що переслідується, тому оскаржуваний захід є втручанням у право на свободу вираження поглядів, яке захищене ст. 10 [4].

Отже, при встановленні факту порушення та необхідності втручання у право на вираження думок важливий не суб'єктний склад учасників спірного взаємозв'язку, а наявність чи відсутність порушення публічного права на самовираження або приватного права людини на недоторканість її приватного життя, честь і гідність. При розгляді подібних питань має бути ретельно зважене кожне слово, проаналізований зміст, який йому надавався, загальний контекст оприлюдненого матеріалу, обставини, які призвели до такого його викладення, встановлено факт порушення публікацією свобод та інтересів людини, ображену особу, а також яким чином було перевірено інформацію, на якій ґрунтувалися висловлені твердження.

Одним із основних завдань органу, який розглядає такий спір, мусить бути конкретне і компетентне визначення, чи були вказані думки фактичними твердженнями, які потребують детального обґрунтування і доказування, або ж вони мали характер оціночних суджень, що загалом не потребують доведення. Також слід розрізнити ситуації, коли оскаржувані висловлювання належали журналісту, а коли були цитатою висловлювання іншої особи, оскільки покарання журналіста за участь у розповсюдженні висловлювань інших осіб буде суттєво заважати пресі сприяти обговоренню питань суспільного значення та не повинно відбуватися, якщо для іншого немає важливих підстав [5].

Судовий контроль покликаний забезпечувати і запобігання зловживанням правом на поширення своїх думок, коли воно призводить до порушення охоронюваних законом благ незалежно від того, хто вчиняє зазначене зловживання, – журналіст чи інша особа. Резолюція Ради з прав

людини «Про безпеку журналістів» охоплює поняттям «журналіст» досить значне коло осіб, причетних до оприлюднення інформації. За загальним правилом ним може бути громадянин, журналіст і блогер.

У вік інтернету неурядові організації також можуть користуватися перевагами свободи преси як «соціальних сторожових псів» у більш динамічному блогерському середовищі [6, п. 27]. Всі ці особи під час здійснення своєї діяльності з самовираження отримують ту ж правову охорону, як і працівники мас-медіа.

Разом із захистом приходять і відповідальність: якщо непрофесійні журналісти будуть захищені, як і професійні, тоді вони також мусять дотримуватися тих самих етичних принципів і керуватися тими самими правовими нормами. На практиці цей принцип набув ілюстрації при розгляді ЄСПЛ справи «Штоль проти Швейцарії». У ній розглядалася ситуація, коли особа опублікувала конфіденційну доповідь швейцарського посла в Сполучених Штатах Америки, що стосується стратегії уряду на переговорах зі Світовим єврейським конгресом і швейцарськими банками з питання про компенсацію жертвам Голокосту за незатребувані активи, депоновані на рахунках у швейцарських банках. За це заявник був засуджений до сплати штрафу.

Велика Палата ЄСПЛ, яка розглядала спір, встановила, що засудження заявника є «втручанням» влади у здійснення ним права на свободу вираження поглядів. Воно було передбачено Кримінальним кодексом Швейцарії, і його правомірна мета полягала в запобіганні «розголошенню інформації, отриманої конфіденційно».

Суд також наголосив, що у світлі п. 3 ст. 33 Віденської конвенції «Про право міжнародних договорів» 1969 року фраза «запобігання розголошенню інформації, отриманої конфіденційно», що міститься в п. 2 ст. 10 Конвенції, належить до конфіденційної інформації, розголошеної як особами, зобов'язаними зберігати конфіденційність, так і третіми особами. Головне питання, яке стояло перед Європейським Судом, полягало у тому, чи було втручання «необхідним у демократичному суспільстві».

Спірні статті, хоча здебільшого і були сконцентровані на особистості посла і його стилі написання, могли розвивати громадську дискусію з питання незатребуваних активів, яке в той момент активно обговорювалося в Швейцарії. Отже, громадськість була зацікавлена у публікації статей. Але визначальним є питання, чи відповідали форма статей нормам журналістської етики. Насправді статті заявника явно носили спрощений характер і спотворювали факти, а використані вирази змушували припускати наявність у посла антисемітських намірів.

Заявник із легкістю спровокував обговорення, які сприяли зміщенню посла. Європейський Суд наполягає на необхідності жорсткого підходу до припущень або спекуляцій такого роду. Статті заявника відрізняються неточністю і можуть ввести читачів в оману. За таких обставин суд дійшов висновку, що основний намір заявника полягав не в тому, щоб інформувати громадськість про тему, яка викликала загальний інтерес, а зробити доповідь посла предметом непотрібного скандалу.

Очікується, що особи, користуючись гарантіями ст. 10 при висвітленні питань, які становлять суспільний інтерес, діятимуть сумлінно і «забезпечуватимуть надійну і точну інформацію відповідно до стандартів журналістської етики» [7, п. 103]. У такому випадку цього дотримано не було. Тому накладений на заявника штраф не був неспівмірним переслідуюваній меті.

З проведеного дослідження можна зробити певні висновки. Свобода висловлень своєї думки, переконань чи ідей мусить використовуватися носієм виключно з інформаційною та іншою законною метою. Не припускається зловживання можливістю вільно поширювати свої думки, особливо коли таке використання свободи спрямоване на цілі, що суперечать безпеці, моралі та рівності громадян у суспільстві. Протиправним є поширення невинуватених образливих відомостей та неправдивої інформації. Тому при реалізації права на самовираження часто відбувається протиставлення публічного інтересу на поширення і отримання відомостей та інтересу держави або конкретної особи. Коли приватне право певної особи чи держави було порушене, дозволяється відповідне обмеження права на вираження думки. Але таке втручання можливе лише у випадку, коли порушення чітко доведене, шкода від нього перевищує публічний інтерес і подібне обмеження вчинене в інтересах суспільства.

Література

1. Рішення ЄСПЛ від 8 липня 1986 року у справі “Lingens v. Austria”, заява № 9815/82. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{"itemid":\["001-57523"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{).
2. Проценко О. Право та гарантії свободи думки і свободи масової інформації. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 156–160.
3. Рішення ЄСПЛ від 6 травня 2003 року, остаточне від 24 вересня 2003 року у справі “Appleby v. U.K.”, заява № 44306/98. URL: <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/appleby-v-uk/>.
4. Рішення ЄСПЛ від 29 лютого 2000 року у справі “Fuentes Bobo v. Spain”, заява № 39293/98, URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13642980008406882>.
5. Рішення ЄСПЛ від 23.09.1994 у справі “Jersild v. Denmark”, заява № 15890/89, URL: https://www.hr-dp.org/files/2013/09/09/CASE_OF_JERSILD_v_pdf.
6. Рішення ЄСПЛ від 14 квітня 2009 року у справі “Társaság a Szabadságjogokért v. Hungary”, заява

№ 37374/05. URL: <https://cedem.org.ua/library/sprava-ugorske-obyednannya-gromadskiyh-svobod-proty-ugorshhyny/>.

7. Рішення ЄСПЛ від 10.12.2007 у справі “Stoll v. Switzerland”, заява № 69698/01. URL: <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/stoll-v-switz>.

Анотація

Гуйван П. Д. Учасники відносин щодо вільного вираження своїх ідей, поглядів та думок. — Стаття.

Стаття присвячена дослідженню актуального питання про правове забезпечення реалізації права на самовираження учасниками інформаційних відносин. У роботі підкреслюється, що свобода слова насамперед виявляється у забезпеченні незалежної, об'єктивної та виваженої інформаційної діяльності ЗМІ. Саме преса через висвітлення політичних, соціальних та економічних подій, їхню критичну оцінку, іноді досить жорстку, відіграє свою роль «вартового пса демократії».

Вказується, що у демократичному суспільстві свобода думки й слова має ґрунтуватися на системі гарантій, завдяки яким стає можливим їх безперешкодне здійснення та захист від незаконних загроз і посягань. У той же час держава мусить забезпечувати дієвість юридичних механізмів, які зменшують чи запобігають можливостям зловживання свободою преси, спрямованим на утиск приватних прав і свобод людини, на загрозу інтересам суспільства і держави.

У статті підняті питання стосовно здійснення можливості публічно висловити свою позицію та ідеї не лише працівниками засобів масової інформації та журналістами, а й досліджено проблематику правового застосування механізмів участі у процесі висвітлення особистих ідей та думок з боку інших суб'єктів, які є дотичними до свободи слова і преси.

З'ясовано співвідношення відповідних юридичних конструкцій, визначено пріоритети у їхньому застосуванні та напрацювання в українській законодавчій системі і правозастосовній практиці щодо конкретних чинників, які визначають публічний чи приватний характер відповідного оприлюднення. Детально вивчена європейська правозастосовна практика щодо необхідності виконання позитивних зобов'язань у сфері здійснення права на самовираження не тільки компетентними органами держави, але і недержавними структурами. Проаналізоване протиставлення публічного інтересу на поширення та інтересу держави або конкретної особи. Коли приватне право певної особи чи держави було порушене, дозволяється відповідне обмеження права на вираження думки. Втручання можливе, коли обмеження вчинене в інтересах суспільства.

Ключові слова: суб'єкти інформаційних відносин, свобода преси, втручання.

Summary

Guyvan P. D. Participants in the relationship to freely express their ideas, views and opinions. — Article.

The article is devoted to the study of the topical issue of legal support for the implementation of the right to self-expression by participants in information relations. The work emphasizes that freedom of speech, above all, is manifested in ensuring independent, objective and balanced information activities of the media. It is the press that, through the coverage of political, social and economic events, their critical assessment, sometimes quite harsh, plays the role of the watchdog of democracy.

It is pointed out that in a democratic society, freedom of thought and speech should be based on a system of guarantees that make it possible for them to be exercised without hindrance and to be protected from unlawful threats and encroachments. At the same time, the state must ensure the effectiveness of legal mechanisms that reduce or prevent the possibility of abuse of press freedom, aimed at infringing on private human rights and freedoms, to endanger the interests of society and the state.

The article raises issues regarding the possibility of publicly expressing one's position and ideas not only by media workers and journalists, but also examines the issue of legal application of mechanisms of participation in the process of coverage of personal ideas and opinions by other actors. Are concerned with freedom of speech and the press. The correlation of the relevant legal constructions, determination of priorities in their

application and development in the Ukrainian legislative system and law enforcement practice of specific factors that determine the public or private nature of the relevant disclosure is clarified.

European law enforcement practice on the need to fulfill positive obligations in the field of exercising the right to self-expression is studied in detail not only by the competent state bodies, but also by non-governmental organizations. The opposition of public interest to dissemination and the interest of the state or a specific person is analyzed. When the private right of a person or state has been violated, the corresponding restriction of the right to express one's opinion is allowed. But intervention is possible when the restriction is made in the public interest.

Key words: subjects of information relations, freedom of the press, intervention.